

ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ И ЈЕЛЕНА КАПУСТИНА:
ИЗ ЛЕКСИКЕ КАЧЕРА

Српски дијалектолошки зборник LVIII, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 2011, стр. 1–336.

Монографски прилог *Из лексике Качера* Драгољуба Петровића и Јелене Капустине (други монографски прилог у истом броју СДЗб је *Говор Ужичке Црне горе* Славољуба З. Марковића) заснован је на грађи прикупљаној последњих тридесетак година у горњем Качеру, пре свега, у Белановици и околним селима (Драгољу, Живковцима, Калањевцима, Шуцима, Трудељу, Козељу, Пољаницама), али и са спорадичним допуњавањима из предела високог Качера (Липља, Бранчића, Заграђа, Угриноваца и Рудника). *Речнику* (29–328) претходи релативно обиман *Увод* (5–24), потом *Извори и литература* (26–27) и *Скраћенице* (27–29).

Аутори су у првом делу *Увода* (с поднасловом *Почеци*) пружили битне информације у вези са настанком збирке речи, која је свој основни облик добила у пролеће 1999. („под крилима *Милосрдног анђела*“), и географским одређењем Качера. Други, обимнији део *Увода* посвећен је белешкама о говору Качера, које су сами аутори скромно квалификовали као „сасвим сумарне и тичу се само оних појава које на појединим нивоима структуре качерскога говора имају крупнији значај“ (6–25). У ствари, наведена су сва важнија прозодијска, гласовна, морфолошка и синтаксичка обележја говора организована у четири целине, и насловљена: 1. Гласовни систем (6–18), 2. Облици (18–23), 3. Напомене о синтакси (23–24) и 4. Завршне напомене (24–25).

Најпре је констатовано да прозодијски систем качерског говора садржи сва битна обележја карактеристична за новоштокавски појас

(северо)западне Србије у додиру са косовско-ресавским дијалектом, одн. да је преношење кратког акцента с крајњег слога у речи извршено по косовско-ресавском моделу (стр. 6–7): *ò̄šāc-ò̄ca, ìò̄šok, vò̄da, Kāčēr-Kāčēra, Kòzēl-Kozēla, domāhin*, али – *ò̄šāc je, ò̄ca su, ìò̄šoka, domāhina, vò̄dē, is Kāčēra su, oī̄ Kozēla je* и сл. И одмах након тога следи важна констатација: „Такав модел простира се од Драгачева и преко чачанске околине, таковског краја и Рудника прелази у централну Шумадију (тзв. ерско преношење), при чему о пружању те изофоне од таковске зоне према Руднику засад немамо поузданих података.“ Говор Качера има пет акцентованих прозодема (стр. 8): *â á ã ä à*. Битна новина у односу на раније налазе проф. Петровића (уп. Драгољуб Петровић, *Најомене о говору Качера*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1999, стр. 383–394) јесте акут, уместо којег је раније бележен „необичан“ (и на неочекиваним местима) дугоузлазни акценат (стр. 7–10): у прилошким облицима типа *нòд, вòд, òвд, гòр, дòл* (раније записивано *нóд, вóд, óвд, гóр, дóл*), у Гмн типа *дòбровòл̄āца* (*ӣрема дòбровòл̄āца*), у презенту *ӣр̄нē, насл̄ēд̄ī*, у трпном придеву *зabē̄л̄ен, одḡā̄јена* и у примерима *дeвò̄јка, м̄āли*. Раније означаван дугоузлазни акценат у облицима презента и трпног придева (ради се о позицијама у којима је регуларно стајао акут) био је сигнал да се те речи поново подвргну анализи (уп. Драгољуб Петровић – Снежана Гудурић, *Неоакуй̄ на северном ӣодножју Рудника*. – Зборник Института за српски језик САНУ, 1: Посвећено др Драгу Ћупићу поводом 75-годишњице живота, Београд, 2008, 419–428). Качерске прилике указују на то да је „акут имао знатно шири размештај од онога који је Ивић назначио“, у широком појасу између Западне Мораве и Качера, одн. да обухвата Гружу, Драгачево и најисточнија насеља Ужичке Црне горе. Ова новина у области прозодије, уз чување фонолошке индивидуалности јата у појединим говорима северозападне Србије, „може бити знак да су развојни процеси на тим просторима ... текли успореније“ (стр. 7–8), да би даље закључили „да се у широком појасу од долине Ибра и преко Драгачева (можда) и до висова Повлена и Маљена и даље према истоку у целини“ налази компактан косовско-ресавски супстрат (стр. 9–10). Као факултативан бележе у качерском говору и кановачки акценат (10–11): *жéна, вóда, рéкли, црвéна* и сл.

Судбина послеакценатских дужина условљена је квалитетом акцента и њиховим положајем у речи. Доследно се среће иза узлазних акцената у отвореном и затвореном слогу (стр. 11: *ӣр̄āvē; ӣр̄čīm*),

спорадично иза краткоће (стр. 11–12: *дòйрчї; їрèложїмо*), а иза силазних акцената различито се понаша (уп. пр. на стр. 12: *рãдим; їрèба* и *їрèбã їи* поред *дòнò; вїдим* и *бўдãк; кўїїмо/кўїїмо*); иза акцената може се јавити само једна дужина (*зãвèжемо*). У Качеру је редовно дужење пред сонантима (стр. 12: *Пèйрòв; комунизãм*), а дуг је и вокал на придевским наставцима *-ав* и *-асї* (стр. 12: *ћòрãво, црвенкãсї*). У великој мери реализују се оба типа преношења акцената на проклитику (стр. 12–13: *ў рўке, ðко ñè; ñї знао, ò слави; двè године* и сл.).

Вокалски систем инвентаром и артикулацијом гласова углавном се не разликује од других сродних говора и од вокализма стандардног језика, уз две занимљиве појединости: у траговима је уочено благо повлачење изговора дугог *a* уназад (стр. 14: *млãд, динãрã*) и, друго, изразити су трагови ијекавског наноса (стр. 12: *вудије, їрїје, нїкућ, ћèвер*; уп. и *сјèра*). И у Качеру се јављају сви типични икавизми шумадијско-војвођанског типа (стр. 15: *зрїје, нãсмїјемо, їрежївила, вїдрици*, али само *їреко* и „уравнавањем“ настало *їрèйазим, їремèйила*), потом фонетски ликови *бїлèга, одбїлèжи* (15). Константују вокалске елизије (стр. 16: *д-òзїдаш, с-ослòбоди*) и контракције вокала (стр. 16: *дòчеко, вїдо, окрèнò*). У важније консонантске одлике спада одсуство фонеме *x* и редукована појава *ф* (стр. 16–17: *Крїсїос, иãзуком, рèкок, ðрãја; вèрмã; вãйã, вãла*). Издвојили су чешће промене у сугласничким групама (стр. 17): *мнãда; млòго, гњèздо, їрòжљèбим, їрãци, дãчицу, жглãвак*) и гласовне алтернације (*ћèрци, Рãдòјци, ћèрчино, Рãдòјчин; извўчу*).

На морфолошком плану (стр. 18–23) издвојене су, такође у напоменама, особине именица, заменица, придева, бројева, глагола и прилога. Као важније особености именица (стр. 18–20) аутори су издвојили: мешање декл. типова *Жїко – Жїка* и *Жїка – Жїкè*, с присв. прид. *Дрãгòв, Бòров*; вок. личних имена на *-ица* увек је *Љўбица, Дрãгица* (уп. вок. *кўкавицо*); Ијд *Дрãгићом, їрўћом; мãшћом, крвљом*; проширење *-ей-* у примеру *врèйèно – врèйèнèйша*; наставак *-ију* у Гмн *кокòшију, нòћију, òчију*; ДИЛмн колективних именица има наставак *-ма* (*јãгњãдма, бурãдма* и сл.). Од заменичких појединости (стр. 20) издваја се наставак *-е* у ДЛјд (прича *мèнè*) и енкл. облик *ви* у Дмн (дè *ви* је). Заменичко-придевску промену одликује *-им* у ДЛјд м. и ср. рода (стр. 20: *мòјїм, нèким, гòрњим*). Скрећу пажњу (стр. 21) на акц. тип одр. вида *òшїрї, їўїй, љўїйè* и облике компаратива *бèљши, румèнији*. У Качеру се деклинирају основни бројеви уз заменице ж. рода *два* и *їри* (стр. 21: *двèма, їрїма*), а

слично се понашају и збирни бројеви (*двојма, њројма*, па и *осморма*). Систем глаголских облика (стр. 21–22) не одступа од прилика у сродним суседним говорима: имперфекат се јавља у траговима, а аорист је чест (*бијаше; дођоше, морадо* и сл.). Карактеристични прилози (стр. 23) су *јуџири, вѣчи, нѣћи; грѣдом; дѣљије* (ум. *даље*) и *дојако* (ум. *досад*).

Издвојени су и поједини синтаксичких детаљи (стр. 23–24): уз лична имена у посесивном значењу облик презимена је у ном. (*Жи-воџи Јанковић*; можда се овде ради или о посесиву на *-јь или о окамењеном старом ген. мн. ?); уобичајена је временска конструкција *за ладџине*; узрочно значење има предлог *врз* с ген. (*Морају се вѣнчати врз деце*), а сасвим је обичан беспредлошки датив уз глаголе кретања (*идѣ њдоку, сѣлази дол чѣсми*); уз глаголе *сметѣџи* и *џомоџи* чест је акузатив уместо датива (*да џдмогну њѣга*); сасвим је обично удвајање предлога (*за џ кацу, до џџи куџу*) и сл.

У завршним напоменама уводног излагања (стр. 24–24) констатовано је да преглед побројаних особина указује на чињеницу да се оне углавном уклапају у ареал који је за централношумадијски простор одредио С. Реметић.

Централни део књиге је наравно *Речник*. С разлогом аутори упозоравају, што многи пропуштају да истакну, да на њега треба „гледати једино као на прилоге познавању качерске лексике“, свесни чињенице да се ова ограничења једнако тичу и инвентара и презентоване семантике. Речи су дате азбучним редом, акцензоване (неакцензоване су извесно само речи које су преузели из писаних извора, које наводе на стр. 26–27, а нису успели, односно нису стигли да их верификују у живом говору; зато не изненађује да су без акцента све речи на *х* и велики број на *ф*), коректно су лексикографски обрађене, са спретно и економично формулисаним интерпретацијом значења и, по правилу, у изворном и веродостојном контексту. Прави лексиколози и дијалектолози обрадоваће се речнику и у целини и у свим појединостима – од инвентара до семантике и контекста. При томе је наравно најважнији лингвогеографски моменат. Илустрације ради уп. нпр., скоро насумично издвојене речи: *џврѣк* ‘густо непроходно жбуње’, *ар* ‘просторија за смештај стоке’, *вѣгнуџи* ‘овлаш привезати’, *вѣдло* ‘светло’, *вѣгањ* ‘ковачница’, *вѣглед* ‘бочни поткровни зид на кући, калкан’, *вѣрџз* ‘кратко дрво којим се игра клис’, *дѣље* ‘дуго’ (комп. *дѣљије*), *џа* (прил.) ‘сад; некад’, *џѣнџур* ‘човек који помаже жени у кући’, *џсе* ‘део’, *кочањ* ‘кукурузни клип’, *кочањика/кочањка* ‘окомак’, *крѣџиџи се* ‘бокорити се’, *лѣген* ‘лавор’,

най̀аденије ‘змија’, *д̀йузну̀и се* ‘омршавити, изнурити се’, *д̀йурѝи се* ‘спарушити се на високој температури; опалити длаке, осмудити’, *ср̀ећ* ‘дно на бурету’, *ш̀деница/шѐњица* ‘танка тканина’, *узина* ‘ширина’ [очигледно контекстуално значење], *у̀јемак* ‘конац којим се два платна, крупним бодовима, прошивају да се приликом шивења не би раздвојили’, *у̀кошка̀и* ‘упрегнути волове у јарам’, *у̀ла̀й-са̀и* ‘посустати од умора’, *у̀с̀ѝшѐи/у̀с̀ѝшѝи* ‘усушити се, узрети, угмилити; изгубити свежину’, *у̀с̀шока* ‘хладан североисточни ветар (кошава)’, *у̀ѝну̀и* ‘уденути (конац у иглу)’, *у̀ѝржан/у̀ѝрзан* ‘вредан, хитар у послу’, *ф̀ѝра* ‘одбитак тежине при мерењу стоке приликом продаје’, *ц̀иврије* ‘сељачка клешта’ итд.

Из угла „традиционалног“ дијалектолога гледано, на основу овако добро приређеног речника не би требало много домишљатости да напомене из увода нарасту до пристојног монографског описа качерског говора (наравно, заједно са већ цитираним двама прилозима проф. Петровића). Али, с обзиром на простор и профил прилога, да се ограничим само на понеку илустративну појединост: дужина творбеног суфикса *-ић* (*бр̀екчић*, *но̀жсић*), нема дужине у ДИЛмн именица *a*-основе (*кр̀вама*, *р̀догу̀ама*), очекивано новоштокавско преношење акцената у споју *једносложни предлог + „секундарна“ енклитика* (*и́о ме; за̀ њга*), акценат у презенту *ѝер̀и*, акценат на облику *нѝје*, који можемо повезати и са колубарским приликама (уп. примере код Берислава Николића у опису колубарског говора); редовна је употреба *ва<в>* у *Ва̀скрс*, рефлекс полугласа *a* (а не *Ø*) у примерима као *из̀а̀йка̀и*, *и́од̀а̀сѐи*, *сас̀елѝи*, девокализација *r* у *ј̀еѝрова*, *св̀екрова*, нема потврда за редукције вокала у медијалној позицији, хаплоглошки ликови типа *му̀рузи*, *ку̀рузи*, различите вокалске супституције као *а̀ѝра̀ција*, *ва̀шер*, *коку̀руз*, *гид̀меѝар*, *за̀о-вар*, занимљиво сажимање вокалске секвенце *ао* у примеру *ки д̀ете* (тачније, сажет је спој *као и*, слично); има доста грађе за прецизније дефинисање статуса гласа *j* (*ко̀код̀ишији*; *ку̀йу̀ем*, *и́д̀едоше*; *ј̀егл̀ени-са̀и*, *ј̀евер̀ица*) и сугл. *ф* (*ви́р̀анга/ф̀ѝранга*, *ј̀еф̀ишика*, *ј̀у̀фиши*, узвик *ј̀у̀фше*, *ва̀ни́а̀зија*, *ва̀ша*, *в̀уруна/ф̀уруна*, *ванда̀м̀ени/ванда̀м̀ени*); упрошћавају се иницијалне групе *ич-* и *ий-* (*ч̀еле*, *и́ица*), група *ши-* остаје неизмењена (*ши́д̀ор̀еиу*), судбина група *гњ-* (*гњ̀ездо*, *гњ̀ездара*, *гњ̀ездарица* и извесно ређе *гњ̀издара*), секвенца *-гв-* се не упрошћава у примеру *заг̀ви́риши*, иницијално *згл->жгл-* у *жглавак*, група *-мн->-вн-* факултативно (*г̀умно*, *г̀увно*; асим. одн. дисим. промене имамо и у примерима *гла̀мња*, *гу̀јнача/гу̀јњача*, с тим што се ова друга може третирати и као творбена „модификација“), остаје неиз-

мењена иниц. група *свр-* у *свракѣљица* и медијална група *-шч-* (*бáшча*, *башчòвāн*), група *-жц-* се двојачко понаша (*мирàжција/мирáмӣнка*), као и *-сц-* (*исцедӣти/ицѣдӣти*) и *-дн-* (*йāне*, поред *йāднем*), група *-ћн->-ӣњ-* (*вд̄ӣњак*, *гд̄ӣњик*, *свѣӣњак*), једначење по месту творбе извршено је у споју *ш њиме*; не упрошћавају се финалне сугл. групе *-с̄ӣ* и *-ӣӣ* (*мáс̄ӣ*, *бòлѣс̄ӣ*, *й̄р̄ӣӣӣ*; за *-зд* нема потврде); не губи се *-з-* у примерима *дабòдгме*, *јабòдгме* (за разлику од неких других сродних говора), потврђено је паразитско *н* у примерима *кòмѣндија*, *комендӣјаӣи*, *комендӣјаӣш* итд.

Речничка грађа и на творбеном и морфолошком плану пружа основу за комплетирање инвентара битнијих особина качерског говора. Уп. нпр.: суфикс *-ин* имају именице *nomina agentis* (*чобāнин*, *рāдин*), именица *босӣљак* има морфолошке ликове *босӣљак* и *бòси-ок*; именица *pl. tantum на̄ћве* гласи *на̄ћвие* и *на̄ћве*, компаратив од *в̄и-сок* гласи *в̄иш̄љи* (тако је и на ширем северозападном србијанском тлу), творбени формант *-че* налазимо код именица *бѣнече* ‘размажено младунче’, *жѣнече*, *брáвче*, суфикс *-ије* (као нанос из црквеног језика) у примерима *й̄рѣмежденије* ‘дан када је неко избегао сигурну смрт’, *на̄йадѣније* ‘змија’, висока фреквенција творбених форманата (турског порекла) *-лук* и *-мија*; енкл. облик зам. трећег лица за м. и ср. род у ак. поред *га* гласи и *њга* (обично у споју *зá њга*), суфиксом *-ина* изводе се од бројева речи за изражавање приближне количине (*й̄ей̄наес̄ӣину*); изостаје алтернација у императиву *осѣци*; поједини прилози се могу појављивати с партикулама (*гòренака*); карактеристичан је и прилог за количину *мѣно/мѣно/мѣнко* ‘мало, малкице’ (у суседној Колубари је *мѣко*) итд.

Уместо закључка, претходним напоменама требало би додати да може да нас радује чињеница да се отклања једна по једна белина на дијалектолошкој карти Србије.

Драгана Радовановић*
Институт за српски језик САНУ
Београд

* saraluka@eunet.rs